

MAGYARORSZÁG HÁBORÚS NÉPVESZTESÉGE

IRTA:
BUDAY LÁSZLÓ

KÜLÖNLENYOMAT
A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1920. ÉVI SZEPTEMBER HAVI
SZÁMÁBÓL

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1920

Magyarország háborús népvésztesége.¹⁾

Irta: **Buday László.**

A vezetésem alatt álló m. kir. központi statisztikai hivatal több, mint másfél év óta munkaerőinek legjavával részese volt annak a nagy szellemi erőfeszítésnek, amelyet hivatalos és tudományos körünk területi integritásunkért vívtak. Ennek a, sajnos, kevés közvetlen kilátású küzdelemnek első célja volt a béke delegáció használatára mindazokat az objektív érveket csoportosítani, amelyek politikai egységünk megnyírbálása ellen szóltak.

Ez a gazdag adatgyűjtemény, a történelmi, népességi, gazdasági, földrajzi, műszaki tudásnak a legválogatottabb argumentációjával tudvalevőleg a béke delegáció hivatalos kiadványában három nagy kötetben fog megjelenni, bizonyságául és mementőjául annak, hogy katonai frontunkat meghomlaszthatták, erőnket lefogyaszthatták, de ügyünknek igazsága vitathatatlan marad s ez a munka állandó föllebbezést jelent az elfogulatlanság és a komoly tárgyilagosság ítélőszéke előtt az igazságtalan, rövidlátó béke ellen.

Amíg azonban összes békeelőkészületeink annak bizonyításával foglalkoznak, hogy területünknek oszthatatlannak és egységesnek kell maradnia, munkaközben nagy tömegben gyűltek föl olyan adataink is, amelyek Magyarország helyzetét egyéb oldalról is megvilágítják: a háborúban szenvedett veszteségeit s ezek következményeit tárják eléink, vagy pedig bepillantást engednek azokba a lehetőségekbe, hogyan tudnánk boldogulni abban a remélhetőleg rövid átmeneti időben, amíg mostani szűk határaink között kellene megmaradnunk, micsoda népességi és gazdasági értékeket kellene nélkülöznünk, melyek maradnának rendelkezésünkre s a közeli jövő létproblémáival szemben milyen eséllyel küzdhetnénk meg mi s milyenekkel új szomszédaink.

Minél valószínűlenebbé vált, hogy megértő és igazságos békére számíthatunk, annál jobban és jobban éreztem a szükségét annak, hogy statisztikai adataink tanulságait ebben a vonatkozásban is össze kell állítani és a nyilvánosság elé kell vinni, tájékozássul kényszerű új beren-

¹⁾ A Magyar Tudományos Akadémiában 1920. május 31 én tartott előadás.

KSH Könyvtár

0000000382968

10644

Rev. 1. 1976

dezésünkhöz. A béke delegáció kiadványát a megrabolt ember jogos tiltakozásához tudnám hasonlítani, amely méltán követeli vissza mindazt teljes egészében, amit oly jogtalanul elvettek tőle. De a kárvallottnak másik számvetést is kell tennie, olyat, mely összeolvassa megmaradt filléreit s igyekszik úgy gazdálkodni, hogy bölcs beosztással használja őket addig is, amíg elrabolt kincseit az igazságszolgáltatásnak rendszerint lassú útján vissza nem tudja szerezni.

A munka, amellyel foglalkozom, sok részletében fölöslegessé válik, mihelyt nemzetünk törekvéseit a területi integritás teljes vagy túlnyomó visszanyerése fogja megkoronázni. Amíg azonban ez meg nem történhetik, addig talán szolgálni fogja átmeneti nehéz helyzetünkben magát az irredentát, amelyet szít és éleszt minden egyes statisztikai adat, amely kulturteljesítményeink magas fokáról s veszteségeink méltatlan voltáról beszámol.

Ebből a készülő munkából vagyok bátor néhány részletet bemutatni; bizonyos tekintetben összefüggéstelen mozaikképeket, mert olyan adatközlésekkel, amelyek a hírlapokban, vagy más úton nyilvánosságra kerültek már (hacsak töredékesen is), nem akarom fárasztani az olvasó figyelmét.

Magyarország tudvalevőleg a békeakta szerint csupán 91.114 négyzetkilométernyi területet mondhatna magáénak, eddigi birtokának (a már 1918-ban elszakadt Horvát-Szlavonországot nem is említve) közel sem egy harmadát, 32,2%-ot.

Az új szomszédság közül maga a román királyság 102.787 négyszögkilométert óhajt lefoglalni, eddigi területünk 36,4%-át, amely a balkán háború előtti Románia területének 77,8%-át teszi. Ez az ország, amely a balkáni harcokban úgy, mint a világháborúban feszült figyelemmel leste, hogy merre billen a kocka, a hidegvérű szerencsejátékos nagy nyereségét söpri be: régi területéhez 126% új földet szerzett.

De a cseh-szlovák köztársaság követelése sem sokkal kisebb, mint amennyit Magyarországnak önálló állami élet folytatására visszahagynak: ezen a címen veszendőbe menne 62.937 km² területünk, 22,2%-a a régi Magyarországnak.

Népességünkben közel 11 milliót veszítenénk, összes lélekszámunk 59%-át, ha az 1910. évi népszámlálás adatait vesszük mértékül. Ennek adatai azonban nagyon elavultak, nemcsak közel 10 éves voltuk miatt, hanem főleg azért is, mert a közbejött világrengés népességünk számának alakulására igen kedvezőtlen hatással volt.

A nyereség rovatába legfeljebb azt az évenként mintegy 100.000 főnyi vándorlási különbözetet írhatnók, amely népességünket a háború előtti években fogyasztotta s amely elszivárgás 1914. közepe óta szünetelt,

továbbá az időszakonként történő menekülésekből és a szokottnál nagyobb idevándorlásból eredő néptöbbletet; annál súlyosabban van azonban megterhelve a veszteségoldal, amely a háborús halálozásokból, az 1915. év rendkívül nagy csecsemőhalálozásából, az 1918. év influenza-járványából, ötödfél év elmaradt születéseiből s népünk egészségi viszonyainak általános romlásából áll.

Az 1910. évi népszámlálás adataival szemben népességünk újabb számáról és nemek szerint való megoszlásáról két, a legutóbbi időkből származó, bár fogyatékosabb felvétel adatait lehetne idézni: az 1918. és az 1920. évi népösszeírások eredményeit.

Mind a kettő közélélmzési célra készült s a népességet egyéb tagolás helyett azon kategóriák szerint foglalta össze, amelyekhez képest igazodik a gabonával való ellátás mértéke: tehát némely fontosabb foglalkozási gyűjtőtételek, bizonyos korlátár és nemek szerint. Abban tehát mind a kettő megegyezett, hogy a számlálás módjával és céljával teret nyitott a hibás, gyakran tudatosan hibás fölvételnek: egy-egy háztartásban több lakó bejelentése növelte a lehetőséget a bővebb gabona-ellátásra.

Mind a két fölvételt egyébként is ingataggá teszi a bizonytalan helyzet, amelyben végrehajtottak. Az 1918. évi a háború idejében történt, amikor a felnőtt férfi-népesség nagy része távol volt az összeírás helyétől, sőt magának az országnak határain túl harcolt s így csak a női népesség adataiból következtethetünk az időközben történt változásokra. Az 1920. évi fölvétel ebből a szempontból teljes volna, bár még folyamatban van s végső eredményeinek lezárása még nem készült el; áttekinthetőségét rontja azonban másfelől az is, hogy az országnak természet-szerűen csak arra a részére terjedhetett ki, amely ma tényleges birtokunkban van, e területen pedig a megszállott vidékekről remélhetőleg ideiglenesen menekülteket is számba kellett vennie.

A néptömrülésben való eltolódás tehát, amely a háborúnak szükség-szerű rossz kísérője volt, ma is tart s ezért olyan adatokból, amelyek nem az egész országra, vagy annak minden fölvételnél egyformán elhatárolt részeire vonatkoznak, nem merhetünk az általánosságra is érvényes következtetéseket vonni.

Hogy a háború a városi népességet megduzzasztotta a háborús ipar-üzés fokozódásánál, az igazgatás és a kereskedelmi szervezetek közpon-tosításánál fogva, a falvakban viszont bizonyos depopuláció állott be, mert a falu férfi-népessége nagyobb mértékben ment hadba és pusztult el ott, a birtoktalan asszonyok pedig a városban kerestek könnyebb megélhetést, az ismert dolog. Hogy azonban a háború befejeztével ez a folyamat meg-állott-e, fordult-e vissza s ha igen, milyen mértékben, arra összeírásaink

alapján még nem tudunk felelni, mert egy újabb vándorfolymat, a megszállott területekről való menekvés, mely jórészt szintén a városokba irányult, zavarólag hat ennek az elbírálására.

S minthogy a periferiákról a központok felé vonulás különben is a háború kezdete óta fokozottabb mértékű, mindaddig, amíg rendes népszámlálás a népességet minden demografiai és társadalmi viszonylatban újból pontosan meg nem vizsgálja, magában a népesség nyers számában beállott változások sem veszteségeinknek, sem az esetleges javulásnak mértékéről és igazi okáról még nem tájékoztatnak.

Mégis érdemes lesz megemlíteni, hogy az 1918. évi adatok a megmaradó Magyarország számára némi népességtöbbletet jelentenek. E számok természetesen mindenütt nagy nöftöbbletet mutatnak; a Magyarországnak megmaradó területen azonban ez a nöftöbblet relative kisebb, mint a periferiákon, amit a háborús ipari felmentések okozhattak.

Budapest női népessége 1910-ben 50·8%-os volt s 1918-ban 58·4%-ra emelkedett a nők aránya; a főváros környékén lévő falvakban és városokban, amelyek a mi sok reménységgel kísért Nagybudapestünk kiegészítő részét képezik, 50·5%-ról 57·2%-ra emelkedett a nők aránya, majd 1920. áprilisban ismét visszaszállt 52·2%-ra.

Azokban a nagyobb iparos városainkban, amelyek adatai eddig 1920-ról ismeretesek, a nők aránya szintén ilyen eltolódásokat mutat: 1910-ben valami kevéssel haladja meg a lakosság felét (50·3%), 1918-ban 58·7%-ig emelkedik fel. 1920-ra pedig ismét jelentékenyen alászáll (51·2%), de még mindig felette marad az 1910. évi részesedésnek. Kisebb-nagyobb eltolódásokkal a tizedekben, ugyanezt a jelenséget látjuk az agrár jellegű városokban (ahol 1910-ben többnyire a népesség felét sem érte el a nők száma), egyéb kisebb városainkban, sőt azokon a falusi vidékeken is, amelyekről eddig 1920. évi adataink rendelkezésre állanak.

Az összes népességnek tizedfélév alatt elért növekvése Budapesten 18·9%-ot tesz. A főváros lakossága még az 1918. évi mesterséges néptömrülés idején sem érte el az 1 milliót, ez év március közepén azonban már 50.000 lakóval felül volt a milliós népességen.

A Budapest környékbéli városok és falvak tizedfélév alatt 39·4%-os növekvést értek el (az előző évtizedben ugyancsak 30·7%-osat).

Az Ujpest és Erzsébetfalva közötti területek azonban most is nagyon népesedtek s messzire kiemelkedik ebből a sorozatból is Kispest, 71·7%-os fejlődésével s az 52.000-et megközelítő népességével.

Iparforgalmi városaink 11·1%-kal fejlődtek (az előző évtizedben 20·4%-kal), agrár városaink pedig 5·4%-kal, az előző évtized 8·4%-os növekvésével szemben. Az agrár városok némelyikénél szörványosan már előfordult, hogy a férfilakosságra az egész évtized mérlegé hiánnyal

záródott; Szarvason pl. közel 2%-kal kevesebb férfi van, mint 10 év előtt.

Azokban a vidéki járásokban pedig, amelyekről adatainkat a mai napig lezárhatjuk, ez egyre sűrűbb jelenség, sőt itt-ott a nők számában is némi fogyás mutatkozik. Mégis, a háborút megelőző negyedféltév rendes fejlődése, különösen pedig a háború ideje alatt való befelé vándorlás, amely, sajnos, utóbb ijedt meneküléssé vált, megmaradt területeink népességét növelte.

A csonkán visszamaradt magyar terület, mint az ország gazdasági és forgalmi életének eddigi természetes gravitációs pontja, már korábban is a legsűrűbb volt, régyszögkilométerenkint 81·1 lakossal; olyan densitás, amely meghaladja Franciaország, Dánia népsűrűségét. Pedig a határszálen mesterségesen le vannak kapcsolva róla nagyobb vonzóerejű népesebb városaink, mint Pozsony, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka stb.

Szinte úgy látszik tehát, hogy a felettünk elzúgott nagy vihar a megmaradt nyáját egymáshoz közelebb terelte. Ez a látszólagos erőgyarapodás (illetve a vérvesztésnek ez a látszólag kisebb foka) azonban nem vonhatja el figyelmünket népesedésünknek a háború folyamán beállott s messze időkre kiható komoly jelenségeitől.

Boldogok a semleges államok, amelyek fölényesen ki tudták vonni magukat az ötödiféltéves vérengzés szörnyű sodrából s így megőrizhették maguknak a legnagyobb hatalmat, amelyet állam nyerhet: a megújuló emberi élet hatalmát és örömét.

Mert, amit a háború vagyonganban juttatott egyik vagy másik félnek, az a mostani dermedt tétlenség és bizonytalanság idejében kárbaveszhet: oly nagy fennakadás történt a világgazdaság gépezetében, hogy minden erőnek megfeszítésével s minden kedvezményezett helyzet fel függesztésével az emberiségnek onnan kell vennie az óriási rekonstrukcióhoz az anyagi erőket, ahonnan lehet.

De ahol az emberi élet friss sarjadása változatlanul tarthatott e szomorú időszak alatt is, onnan bizonyára erő és hatalom fog kisugározni a jövőben.

És ebben a tekintetben mindegyik állam, amely egyáltalán kardot rántott a nagy küzdelemben, csatavesztes, bárhogy diktálja is ma a békét; az üresen maradt bölcsök körül vesztette el a harcot, nem engedvén megszületni a jövő nemzedék munkaerőit.

A csatavesztésben vannak azonban fokozatok. Minél korábban állott fegyverbe egy ország, annál hamarabb állította meg a természetes szaporodás lehetőségét. Minél alacsonyabb a születési arány, s minél magasabb a halálozási szám, annál súlyosabbá vált a veszteség. Romániáról

nem tudunk pozitív számokat idézni; de körültekintő óvatossága, melylyel két esztendő: át minden kockázat nélkül figyelő állásba helyezkedett s gyors leverése után hosszabb ideig lapult, nagyrészt megóvhatta számáira új sarjadékát. A harcoló felek közül irigykedve olvashatjuk Anglia adatait, amelyek sorában legalább a népesség fogyása ismeretlen fogalom maradt. Angliában és Walesben az utolsó hat évben a szaporodás mérlege a következő volt:

Évek	Élveszületések s z á m a	Halálozások	Természetes szaporodás
1913.	882.000	505.000	377.000
1914.	879.000	517.000	362.000
1915.	814.000	562.000	252.000
1916.	785.000	508.000	277.000
1917.	668.000	499.000	169.000
1918.	663.000	612.000	51.000

Az évi természetes szaporodás leszállt ugyan 377 ezerről 51 ezerre, mert a születések évről-évre fokozatosan csökkentek, s 1918-ban már 220.000-rel volt kevesebb születés, mint az utolsó békeévben, s mert 1918-ban a halálozásokat hirtelen felszöktette az influenzajárvány, tényleges deficit azonban nem állt be a népességi mérlegben.

Franciaország ugyanezen idő alatt jóval súlyosabban szenvedett. A háborútól megkimélt 77 departement népesedési adatai a következők voltak:

Évek	Élveszületések s z á m a	Halálozások	Természetes szaporodás, vagy fogyás (—)
1913.	605.000	588.000	17.000
1914.	594.000	647.000	— 53.000
1915.	388.000	655.000	— 267.000
1916.	315.000	608.000	— 293.000
1917.	343.000	613.000	— 270.000
1918.	399.000	789.000	— 390.000

Franciaországban tehát már 1914-ben effektív hiányra változott a népesedési mérlegnek amúgy is igen alacsony aktív nyeresége, s e hiány évről évre nőtt, úgy hogy az 1913. év 17.000 főnyi természetes szaporodásával szemben a következő öt év együtt véve egy és negyed milliónyi veszteséggel zárult, itt is elsősorban a születések számának nagy hanyatlása és kisebb mértékben, s ingadozóan a halálozások növekvése miatt.

Az osztrák W i n k l e r úgy jósolja, hogy Franciaország 1998-ig, tehát a háború befejeztétől számított 80 év múlva heverheti csak ki nagy vérvesztését. Az ilyen jóslatok kissé elhamarkodottak; egy népelet eleven organizmusáról a legjobb prognózis sem tudja pontosan megmondani, mikor távozik belőle a kóroanyag. Franciaország a háború előtt éppen száz

év óta sanylődött igen súlyos népesedési bajokban. Hogy ez az újabb katasztrófa nem vezet-e talán még nagyobb elgyöngülésre, vagy pedig egy frissebb ütemű regeneráció hogyan és mikor indulhat meg, azt egyáltalában nem sejthetjük. Nekünk elég szomorúan megállapítanunk azt, hogy a mi népesedésünk folyamata egyáltalán nem volt biztatóbb a háború alatt Franciaországénál.

Az Angliáról és Franciaországról eddig említett számokban nincsenek benne a halottak rovatában a háború közvetlen áldozatai. Általában, ha a háborúnak a népesedésre való kedvezőtlen hatását vizsgáljuk, legnagyobb és legmaradandóbb kárnak az elmaradt születéseket kell tekintenünk, a mikhez képest minden egyéb, bármily súlyos veszteség is csak előzmény, s ha pillanatnyilag megdöbrentő is, ezen az egy hatáson kívül egyébként kisebb és időlegesebb jelentőségű.

A születések rohamos csökkenése Magyarországon 1915. áprilisában kezdődött, egy hónappal hamarabb, mint ahogy a háború kitörésének időpontjához képest várni lehetett volna. Ettől kezdve 1918. őszéig, ameddig országunk területe érintetlen volt, ameddig tehát egyöntetű figyelenemmel kísérhettük az egész ország természetes népesedését, mérlegünk a következő volt:

	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás
	összes száma			
1906—10. átlag	162.699	648.603	444.548	204.055
1911.	171.354	638.082	455.006	183.076
1912.	161.105	665.093	425.124	239.969
1913.	172.050	640.566	432.928	207.638
1914.	136.337	648.865	439.924	208.941
1915.	60.948	445.426	474.972	— 29.546
1916.	62.866	314.016	391.820	— 77.804
1917.	75.745	297.024	384.628	— 87.604
1918. év folyamán	116.768	253.626	435.618	—181.992
1918. október végéig	95.337	222.162	322.565	—100.403

E táblázatban a háború által okozott halálozások nincsenek benne; azok számát körülbelül 600.000-re becsülve, a mérleg mintegy 980.000 főnyi fogyást mutat. A tulajdonképeni passzivitás azonban — a normális szaporodáshoz viszonyítva — négy év alatt körülbelül 1,200.000 lélekre rúg.

1918. novemberétől kezdve az egyre terjedő idegen megszállások miatt 1919. végéig csak egy szűkebb kis területre tudtuk kiterjeszteni megfigyeléseinket. E területen (jórészt a Dunántúl és Budapesten) —

negyedévenként összefoglalva adatainkat, — a fejlődés további folyamata a következő volt:

	A Dunántúl és Budapesten volt			Természetes szaporodás
	házasságkötés	éves születés az 1919. év	halálozás	
I. negyedben . . .	23.452	16.219	20.071	— 3.852
II. „ . . .	25.990	15.696	16.176	— 480
III. „ . . .	11.877	23.334	14.744	8.590
IV. „ . . .	12.520	27.131	16.039	11.092
Összesen . . .	73.839	82.380	67.030	15.350

Az első hónap, amelyben a házasságok számának fellendülését érezzük, 1918. november volt. Az 1919. év első négy hónapjában a normális idők kétszeresére emelkedett a házasságkötések száma s az azóta mutatkozott visszaesés dacára is még mindig jóval magasabb maradt 1919. végéig, mint békeidőben szokott lenni. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a házasságok száma ismét csökkenőre fordul, mielőtt a házasságkötésre a háború folyamán megérett nemzedék megköti a maga frigyeit, s olyan nőiány újabb férfikorosztály kerül a házasodás idejébe, amelyet a háború már megtrágyított.

Az első hónap, amelyben a természetes szaporodás végzetes deficitje megállott, 1919. április volt; születéseink száma azonban — visszazárva az ország egész területére — még az elmúlt év legutóbbi negyedében is mintegy 22.000-rel volt a normálison alúl.

Teljes négy évig tartott tehát a születések elmaradásából eredő szomorú passzivitás.

Ezt a jelenséget érdemes tovább is vizsgálnunk és következményeiben áttekintenünk, hogy a veszedelem egész nagyságát mérlegelhessük.

Az integráns Magyarországra való számításokat tovább folytatva, az elmaradt születések száma az

1915. évben	197.000-et tett,
1916. „	329.000-et „
1917. „	345.000-et „
1918. „	389.000-et „
1919. „	231.000-et „

ebben az öt évben tehát Magyarország népvésztesége e címen 1,491.000 főnyi volt.

Az 1900. népszámlálás és 1899—1901. évi halálozás alapján készült halandósági tábláink számítása szerint¹⁾ (amely most túlkedvezőnek mutat-

¹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. II. kötet.

kozik, hiszen a csecsemő életfentartására szükséges fiziológiai, közegészségügyi és táplálkozási előfeltételek legújabbban nagyon megromlottak), a 6 éves kort eléri az

1915. évben születettekből	297.000
1916. „ „	209.000
1917. „ „	198.000
1918. „ „	169.000
1919. „ „	275.000

vagyis az iskolázó tankötelesek számában a normálishoz képest

1921-ben	132.000 főnyi
1922-ben	352.000 „
1923-ban	583.000 „
1924-ben	843.000 „
1925-ben	997.000 „

csökkenés fog előállni.

Ez évben következik be iskoláink legnagyobb fokú elnéptelenedése, amikor a normális idők tanköteleseinek 40-6%-a hiányozni fog a tantermekből, városainkban nagy tanítófölösleget idézve elő. Ez a nehéz tisztviselőkérdés lebonyolítását még csak komplikálni fogja, ámbár ennek bekövetkezését előre látva, a statisztikai hivatal javaslatára a tanítóképzőkben már 1918-ban korlátozni kezdték a növendékek föl vételét.

Folytassuk azonban a számítást a 15-ik életévig, amely a produktív munkaképesség kezdő kora s párhuzamosan a 20-ik évig, amelynek már rendszerint munkában kell találnia mindenkit.

A 15 éves kort eléri:

az 1915-ben születettekből	278.000
„ 1916-ban „	196.000
„ 1917-ben „	185.000
„ 1918-ban „	158.000
„ 1919-ben „	257.000

A 20 éves kort eléri:

az 1915-ben születettekből	269.000
„ 1916-ban „	189.000
„ 1917-ben „	179.000
„ 1918-ban „	153.000
„ 1919-ben „	248.000

1930-ban fog beállani tehát a produktív munkára alkalmas népesség csökkenése, amely fokozatosan a következő arányokat ölti:

A 15 éves korúak számításával

1930-ban a produktív korú népesség csökkenése	123.000 főnyi lesz,
1931-ben	328.000 „
1932-ben	544.000 „
1933-ban	787.000 „

1934-ben pedig a produktív korú népesség csökkenése 931.000 főre emelkedik, ami normális időben az egész (15—60 éves) produktív korú népességnek 9%-át teszi.

A 20 éves korúak számításával pedig:

1935-ben a csökkenés	118.000 főnyi,
1936-ban	316.000 „
1937-ben	524.000 „
1938-ban	758.000 „
1939-ben	897.000 „

ami a 20—60 éves korú népességben 10,5%-os fogyatéket jelent.

Természetesen folytatódni fog a munkaképes generáció csökkenése később is, ha nem is ilyen ijesztő arányokban.

Már itt előre kell bocsátanom, hogy ez a legnyersebb veszteségszámítás, egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyásával azoknak a házagnak, amelyek a mostani produktív korú népességben előálltak, mert fiaink egy része elpusztult, egy része megrokkant, vagy más módon vált munkaképtelenné.

Nemzeti tőkénk nincsenek, jóformán egyedül a produktív embererő az, amivel értéket termelhetünk; tíz év múlva azonban ez a forrás is elzárul előttünk egy jó évtődre, ha nem többre.

Ime, a két szertelen véglet. Ma pangó gazdasági viszonyaink miatt százezreivel vannak a munkásaink, akiknek nem tudunk munkát adni, ezrével a tisztviselőink, akiket nem tudunk elhelyezni, s tíz-tizenöt év múlva közel egy millió munkaerő hiányát fogjuk érezhetni. S érezni fogja ezt a hiányt természetesen a földrajzilag és gazdaságilag egységes Magyarország még akkor is, ha — ne adja Isten — politikai határai még nem mindenütt kerekednének ki régi teljességükre.

A mai állapotot — hacsak új kontinentális katasztrófa nem szakad ránk — remélhetőleg átmenetinek tekinthetjük. Ebben az országban, s általában Európában, ahol annyi, tovább termelésre alkalmas érték ment tönkre, s a további léthez szükséges annyi készletet kell felújítani, a munkahiány lehet ideig-óráig a vihar utáni első dermedtség eredménye,

lehet az ellenséges szomszédok blokádjának a következménye, lehet az európai szénkrízis függvénye, de föltehetőleg csak mulóan: a termelő munka minden átmeneti akadály dacára előbb-utóbb meg fog indulni. Az az egy millió munkaerő azonban, amely a nemzeti termelésből egy nemzedéken át hiányozni fog, effektív veszteség lesz, termelő erőknek igen érzékeny deficitje.

Minden évnek ki kell állítani a maga szellemi és fizikai munkás-ujoncait. Öt éven át hiányozni fognak ezek az ujoncaink. Ha régebben kezdetlegesebb közegészségügyi viszonyok között olykor-olykor egy-egy nagyobb járvány megdézsmálta valamelyik év gyermekprodukciónját, ezt a nemzeti munka nagy hadseregében alig lehetett megérezni, mert az előtte, vagy utána lévő év könnyen kipótolta a hiányt. De öt évvel lejjebb nyúlni, a 10 éveseket állítani a 15 évesek munkájába, 15 éveseket a 20 évcsekébe nem lehet. Csak egyetlen megoldás kínálkozhatik: öt évvel inkább előbbre nyúlni s az 1905—14. évek szülöttjeinek esetleges fölöslegéből keresni az 1930-tól 1939-ig mutatkozó nagy munkaerőhiány pótlását.

Némely megállapítás azonban még mindig szükséges a fönt mondotakban. Így az, hogy az 1905—14. évek fölösleget legfeljebb a női nemből adhatnak. Ha pedig ebből a tartalékból kell merítenünk, akkor — nehogy ismétlődjék az, ami a háború folyamán történt, és annyi erőpazarlásra adott okot, hogy képzett férfi-munkaerők helyét képzetlen női-munkaerők foglalták el — miután ezúttal nem meglepetésszerűen következik be a női ujoncok igénybevétele, hanem dátumszerűen tudni fogjuk előre, mikor és mely női évfolyamokra lesz nagyobb mértékben szükségünk a termelő munkánál, ezek előkészítése és megfelelő irányú gyakorlati oktatása már a legközelebbi években megkezdődhetik s a tankötelesek hiánya miatt átmenetileg állás nélkül maradó tanítók egy része tervszerűen alkalmazható a női népességnek intenzivebb gyakorlati oktatására s a termelő munkára való előkészítésére.

Eddig az időpontig le kellene azonban zajlania a földbirtokreformból erdő vándormozgalomnak, s az új berendezkedéssel járó meddőbb éveknek, jobban el kellene terjednie a mezőgazdasági gépek és eszközök használatának s bizonyos tartalékkészleteknek kellene fölgyülniök a mezőgazdasági termelés fő- és mellékterményeiből.

Ennél a kérdésnél, amely az 1930-cal kezdődő idők munkaerőhiányát mint egyetlen lehetséges tartalékból, a női népességből óhajtja meríteni, viszont a háború veszteségeinek pótlását a jövő anyáitól reméli, legyen szabad kitérnem arra, hogy a statisztikának az utóbbi évtizedekben igen futos, bár még egyáltalán meg nem oldott problémájává vált a dolgozó asszonyok statisztikája, amelyet a nemzetközi statisztika-

tikai vizsgálódás tárgyául a bajor Zahn még a háború előtt ajánlott, amely a háború folyamán csak nyert jelentőségében, s mint a fentebbi számításokból láttuk, a háború után is hosszú ideig nem fogja elveszíteni aktualitását.

Hogy bizonyos társadalmi osztályok asszonyai minden időben végeztek fizikai, gyakran igen nehéz fizikai munkát, akár kereső foglalkozásnak könyvelte el azt a statisztika, akár háztartási munkának, az kétségtelen. Az őstermelésnél, bizonyos ipari és kereskedelmi ágaknál (varrás, mosás, vendéglős-ipar, utcai árusítás) a napszámosok és a házi cselédek sorában ez a fizikai munka annyira rendszeres és régi keletű, hogy, bár kétségtelenül nagy hátrányai lehetnek az élettartam, fogamzási képesség, és termékenység szempontjából, mint nem mellőzhető és nem korlátozható s másfelől mint nem könnyen determinálható, külön statisztikai megfigyelésre alig alkalmas. S mivel a nők nagyobb része e kategóriába tartozik, a munkájuk által okozott fizikai elváltozás, ha nem is jut külön kifejezésre, de eredményeiben meglátszik az általános népesedési adatokban. A varrás kivételével e foglalkozások túlnyomóan különben is olyanok, hogy szabad testmozgással járván, a női termékenységnek s egészséges utódok szülésének aligha nagyobb akadályai.

A gazdasági élet komplikálódásával azonban egyre nagyobb a kereső nők száma oly ipari, kereskedelmi, vagy egyéb hivatali pályákon, amelyeknél a szabad mozgás korlátozásával állandó fizikai vagy szellemi elfoglaltság jár együtt.

Magyarországon a bányászati, ipari, kereskedelmi, hitelügyi, közlekedési ágakban foglalkozó nők s ezek sorából a segédszemélyzet száma, valamint a közszolgálatbeli és szabadfoglalkozást űző nők száma az utolsó három évtizedben a következően alakult:

A foglalkozás megnevezése	1890. Kereső nők		1900. Kereső nők		1910. Kereső nők	
	összesen	ebből segédszemélyzet	összesen	ebből segédszemélyzet	összesen	ebből segédszemélyzet
Bányászat	739	722	1.036	1.001	1.096	1.069
Tulajdonképeni ipar	108.036	64.865	168.012	103.692	227.532	148.563
Egyéb ipar	14.093	3.724	14.233	4.735	12.436	3.208
Kereskedelem	35.563	20.237	39.226	17.542	48.709	22.025
Hitel	46	24	639	624	2.166	2.147
Közlekedés	2.888	2.683	5.799	5.377	9.555	8.977
Összesen	161.365	92.255	228.945	132.971	301.494	185.989
Közszolgálati és szabad- foglalkozások	22.591	17.762	33.873	27.538	54.726	45.139
Főösszeg	183.956	110.017	262.818	160.509	356.220	231.128

A kereső nők sorából a segédszemélyzet külön kiemelését azért tartottam szükségesnek, hogy minden zavaró momentumot lehetőleg kiküszöböljek s ne csak a vállalkozót, hanem a tényleg rendszeresen dolgozó nők számát is bemutassam. Ezekben a foglalkozási ágakban 1910-ben 231.128 nő végzett állandó munkát, az 1890. évi létszámnak több mint kétszerese. A dolgozó nők túlnyomó része a tulajdonképeni iparra esik, ahol számuk 20 év alatt nem egész 65 ezerről közel 150 ezerre emelkedett. A közszolgálati ágaknál nem egészen 18 ezerről 45 ezerre nőtt a számuk, a közlekedésnél 2.700-ról közel 9.000-re. Rohamosan megindult a női munkaerők igénybevétele — de abszolúte véve még mindig nem nagy — a hitelintézeteknél.

A háború a kereső nőknek ezt az említett számát még inkább növelte, s ahogy kimutattam, termelési rendünk esetleg meg fogja kívánni, hogy egy évtized múlva a nők ismét, még nagyobb mértékben munkába álljanak.

S minthogy születési arányszámunk éppen ezekben a foglalkozási csoportokban is erősen hanyatló, egyáltalában nem volna közömbös tudnunk, hogy a nőknek a termelő munkában való ez a fokozódó igénybevétele micsoda egészségügyi veszélyekkel járhat rájuk és sarjadékaikra, s nem veszítünk-e többet az anyákban, mint amennyit nyerünk a munkaerőkben.

Mai megfigyelési lehetőségeink még nem adnak választ erre a fontos kérdésre. Valószínű, hogy a legtöbb nő nem szenteli magát oly állandóan s huzamosabb időre a kereső pályáknak, mint a férfiak; de lehet, hogy kisebb fizikai erejükkel sokan hamarabb is kidőlnek a munkából a férfiaknál. Újabb népszámlálásunknak mindenesetre érdekes feladata lesz, hogy az ezen kereső pályákon működő nőkre vonatkozó adatokat a kor megismerés, családi állapot, a foglalkozás tartama, a házassági termékenység stb. szempontjából tüzetesen vizsgálja meg, mert a kereső nők kérdése a közeljövőben gazdaságpolitikai és népesedéspolitikai szempontból egyaránt nagyon figyelemreméltóvá válhatik.

Bár a fenti számítások, mint említettem, az integráns Magyarország egész területére vonatkoznak s fontosabb részleteket a demarkált területre nem is idézhetünk, a helyzet a nekünk kijelölt szűkebb Magyarországon nemcsak nem volna rózsásabb, hanem ellenkezőleg valószínűleg még sötétebb.

Igaz ugyan, hogy a demarkált területek népességét a háborús torlódás és a periferiákról való menekülés aránylag inkább megduzzasztotta, s ez, valamint nehéz gazdasági helyzetünk átmeneti munkahiányt okozott; a meg nem született új generációnak hiánya azonban itt mégis épp úgy érezhető lesz, annyival is inkább, mert népesedésünk egyéb jelenségei

szintén azt sejtetik, hogy a legnagyobb erőfeszítéseket végző magyarság veszített legtöbbet.

Háborús halottainkról nincsenek teljesen pozitív adataink. Mégis, ameddig a kiadott veszteséglajstromokból nyomon lehetett kísérni az egyes fajok és területek veszteségeit s ameddig magyar fiukat galíciai és bukovinai ezredkötelékekbe nem soroztak, megközelítőleg megállapíthatjuk, hogy a volt monarchia népeiből Magyarország veszített legtöbbet. Magyarország népeiből meg a magyarság. Addig, amíg Przemysl elestével magyar katonák tizezrei fogságba nem kerültek, mindig magyar volt legkevesebb a foglyok és legtöbb a halottak között.

Már pedig a halottak nagy része bizonyára nem régi házassági kötelékben élt s korai pusztulásuk új életek fakadását is megakadályozta.

Az osztrák Winkler-nek a bécsi Kriegsstatistisches Bureau adatai nyomán végzett számításai is ezt mutatják.

Szerinte ezer lakosra Magyarországon 25 háborús halott esett, Ausztriában 23·3, Boszniában 19·1. A Magyarbirodalomban az anyaország a vesztesőbb fél, ezer lakosra 25·7 háborús halottal, míg Horvátországra csak 20·2 esik; tiszta magyar és német vidékeinken 28 ezrelékre emelkedik föl a véradó, amit fiaink fizettek.

Magyarországon a városok háborús veszteségét legkisebbnek találta (ami természetes is a városok ipari munkásainak és adminisztratív személyzetének nagyobb arányú fölmentése folytán), továbbá a ruthén vármegyékét; viszont a 35 ezreléket is meghaladja Fejér, Sáros, Baranya, Bács, Csongrád, Zala, Vas, Csik, Udvarhely, Somogy, Arad vármegyék, tehát kettő kivételével magyar vármegyék vesztesége.

Az összes korosztályokban Winkler Magyarország veszteségét találta legnagyobbknak; az 1890—97-es korosztályban (a háború kezdete-kor 27—34 évesek) 50—70 ezrelékre is fölment a magyarság véráldozata.

S ha a halál a magyarság között sokkal nagyobb rendet vágott, mint mások között, föl kell tennünk, hogy a rokkantak sorában szintén a magyarságé a szomorú elsőség. A rokkantság — még ha organikus részek megtámadása nélkül való is — a fizikai jólét és egészség teljességét semmi esetre sem jelenti s nagyrészt befolyással lesz — már gazdasági okokból is — a kisebb gyermeklétszámra, hosszabb, költségesebb betegeskedésre s korai halálra.

Azoknak a rokkantaknak a száma pedig, akiknek organikus megbetegedéseik vannak — itt főleg a tüdővészre gondolhatunk s részben az érrendszer megbetegedéseire — még tetemesebb.

Hogy a háború különben minden szervezetben elvégezte a maga romboló munkáját s a hadban résztvevő, vagy itthon kétszeres munkát végező emberek élettartama valószínűleg jóval alatta marad a békés idők

boldogabb generációinak, az statisztikailag ugyan ma még nem bizonyítható, de nagyon fenyeget az az eshetőség, hogy ez a komor jóslat be fog válni.

Már is konstatálhatjuk, hogy legújabb (1919. évi) adataink szerint:

1919. évben elhaltak száma	ebből gümőkórban elhaltak abszolút száma	$\frac{0}{100}$
410.000	63.000	153·7

halálkozásunk 154 ezreléke esett a tuberkulózisra, míg a korábbi években, ugyanezen időszakban a tuberkulózis halálkozás az összes halottak átlag 145 ezreléke volt. Ez az arány az év első és második negyedében — amikor tudvalevőleg a tuberkulózis halálkozás általában magasabb szokott lenni — 170-re, illetve 220-ra emelkedett.

A tuberkulózissal hazatért katonák a kedvezőtlen táplálkozási viszonyok közt a hiányos egészségügyi ellenőrzés alatt lévő családtagjaikat igen valószínűen fertőzhetik.

Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a női nemből, amelyre a háborús munkának nagy és fizikailag ártalmas része jutott s amelynek gyengébb szervezetét különösen a ki nem elégítő táplálkozás is megviselte, az életbenmaradás valószínűsége szintén erősen csökken, azoknál pedig, akik megfelelő korban vannak, az anyai örököknek s az életerős magzat világrahozásának a lehetősége is.

Futólag emlékezzünk meg az 1915. évi nyárról, amely csecsemőhalandóságunkat rendkívül emelte, éppen azt az utolsó sarjadékot tizedelve meg, amely még teljes számban jutott a világra s az 1918. év második feléről, amelynek influenzajárványa hozzávetőleg 120.000 embert pusztított el (csak magában 1918. novemberében 51.000-et) s ne feledjük el, hogy ugyanez a járvány, ha enyhébb mértékben is, ez év első hónapjaiban ismétlődött s mind a kétszer főképpen a produktív korú, tehát házas, vagy házasságra képes s a faj szaporítására alkalmas individuumokat pusztította el s végül gondoljunk hadifoglyainkra, akikről még annyira nem bizonyos, mikor, mekkora számban s milyen egészségben érkeznek hazájukba s a nemzetfenntartás szempontjából mit veszítettünk hat évi távollétükkel: — s ekkor nagy vonásokban előttünk állanak a közel jövő népszaporodására döntő tényezők, amelyek mindegyike igen komor prognosztikont mutat.

S ahogyan a hirtelen elsülyedt hajó örvénye körül beláthatatlan sorban következnek a hullámgyűrűk, ha a távolsággal arányosan fokozatosan gyöngülnek is, úgy ennek az elmúlt öt évnek népesedési katasztrófája meg-meg fog ismétlődni hosszú ideig minden emberöltőben, mert az elmaradt születések később elmaradó frigyeket és ismét elmaradó születéseket jelentenek, amiknek a hatása újabb 25—30 év múlva ismét jelent-

kezik, mindaddig, míg a nemzet fajföntartó ereje és javuló gazdasági helyzete a hullámgyűrűket lassan el nem simítja.

Szociálpolitikánknek óriási feladata lesz majd megküzdeni fönmaraadásunk e két nagy ellenségével, a hálalozási aránynak föltétlenül bekövetkező emelkedésével s a mostani átmenet után újra csökkenő születési arányszámmal s gondosan meg kell figyelni a népesség kormegoszlásának beteges kilengéseit.

A népesedésnek még egy tényezője, a *vándorlás*, a multnak nagy vérvesztése volt, a jövőnek pedig nagy problémája, amellyel szemben még csak jósolni sem lehet. Elég tőke segít-e majd a még határainkon túlevő munkáskéznek is, hogy itthon is tudjon boldogulni, nem nyilnak-e másutt biztosabb munkakilátások, az teljesen bizonytalan.

A multban Magyarországnak az a területe, amelyre most szorítokoznunk kellene, csak északkeleti felében mutatott nagyobb kivándorló hajlamot. A kivándorlók és visszavándorlók a megnyirbált Magyarország területéről a következő számokkal szerepelnek statisztikánkban:

	Kivándorolt összesen Amerikába az 1905—13. évek folyamán		Visszavándorolt összesen Amerikából		Vissza- vándorlók a kiván- dorlók %-ában
Magyarország egész területén	905.923	790.068	230.886	213.542	25·5
Évi átlagban esett 1000 lélekre	5·5	4·8	1·4	1·3	
A követelt területeken	677.148	577.001	169.199	155.240	25·0
Évi átlagban esett 1000 lélekre	7·0	5·9	1·7	1·6	
Magyarország megmaradó területén	228.775	213.067	61.687	58.302	27·0
Évi átlagban esett 1000 lélekre	3·4	3·2	0·9	0·9	

Az 1905—13. évek folyamán nem egészen negyedmillió lélek, 228.775 ember vándorolt ki erről a demarkált területről s ezek közül 61.687 tért vissza, a kivándorlók 27%-a.

De itt fölmerül a kérdés, hogy a tartalék daliás sereg, amelyet hat év óta várunk már, az amerikai magyarok, akiknek számát reményünk talán túlozza is, milyen mértékben térnek vissza szerencsétlen hazájukba? És hová térnek vissza, ha azt a földet, ahonnan családi otthon megalapozása reményében vándoroltak el, idegen imperium alatt találják. Az ősi röghöz tapadnak-e majd, hogy friss és konok crövel hirdessék annak magyar voltát, vagy a mi szűkre vont határaink közé kívánkoznak-e, hogy a mi törvényeink alatt éljenek?

Hazatérésük mindenképpen növeli a nemzet életképességét és ellenálló erejét; de nem állnak-e közbe majd gazdasági, külpolitikai okok, Amerikának növekvőben levő gazdasági konjunkturája, nem nő-e meg az eddig is sok akadály s mi, vérvesztett nép, nem várunk, várunk-e rájuk is hiába, mint másfélezer év óta Csaba királyfi hadaira?

